

ПОВЕЧЕ
10 000 ГОДИНИ РАСТЕЖ
НА СВЕТОВНАТА ИКОНОМИКА

MORE: THE 10000-YEAR RISE OF THE WORLD ECONOMY

Copyright © Philip Coggan, 2020

© Елена Савова, *превод от английски*

© Фиделия Косева, *дизайнер на корицата*

София • 2024

ISBN: 978-954-28-4840-0

ФИЛИП КОГАН
ПОВЕЧЕ

10 000 години растеж
на икономиката

Превод от английски:
Елена Савова

 ciela

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	7
Въведение	11
Глава 1: Древната икономика	29
Глава 2: Земеделието.....	59
Глава 3: Азиатският пазар: 200–1000 г. сл.н.е.	76
Глава 4: Европа се възражда: 1000–1500 г.	87
Глава 5: Търсенето на енергия	106
Глава 6: Голямата промяна: 1500–1820 г.	124
Глава 7: Производството: да се преклоним пред създателите на нашите блага	151
Глава 8: Първата ера на глобализацията: 1820–1914 г.	170
Глава 9: Имиграцията	205
Глава 10: Световни войни и депресия: 1914–1945 г.	226
Глава 11: Транспортът: жизненоважната мрежа	260
Глава 12: От годините на чудесата до неудовлетвореността: 1945–1979 г.	282
Глава 13: Централните банки: пари и технократи	318
Глава 14: Втората ера на глобализацията: развитият свят, 1979–2007 г.	336
Глава 15: Правителството: вездесъща сила	361
Глава 16: Една наистина глобална икономика: развиващият се свят, 1979–2007 г.	382
Глава 17: Технологии и иновации	403
Глава 18: Кризата и след нея: от 2007 г. до сега	422
Епилог	448
Приложение	458
Бележки	466
Библиография	525

ПРЕДГОВОР

Когато мислим за историята, изкушението е да се концентрираме върху революциите, войните и кралете – подход, който някога бе описван като „карти и личности“. А когато обсъждаме икономиката, фокусът пада върху текущите показатели за инфлацията и заетостта, както и върху сложните уравнения и жаргона, които учените използват, за да ги обяснят.

Лесно е да пропуснем голямата картина. През изминалите 300 години в човешката история е настъпила огромна промяна; промяна, която позволи на населението да нарасне бързо, а на много хора – да живеят по-дълго и да бъдат по-високи и по-здрави от когато и да било по-рано. Макар все още да има твърде много бедност, благоденствието се разпространи още по-широко през последните няколко десетилетия благодарение най-вече на процъфтяването на китайската икономика. Това е история, която не е достатъчно разказвана и разбрана. Оттук идва и мотивацията за написването на тази книга.

Преди повече от 30 години първата ми книга *The Money Machine* бе вдъхновена от нуждата да науча повече за финансите и от установяването на факта, че няма наричник, който да е достъпен за обикновения читател. Идеята ми беше, че бих могъл да направя нещо подобно и по отношение на световната икономика. Има, разбира се, други, блестящи книги за икономическата история, но те като цяло съществуват, за да увековечават тезата, че един или друг фактор е бил движещата сила за икономическото развитие. Тази книга е предназначена за тези, които искат да видят цялата картина.

Ако тогава, през 2016 г., бях осъзнал колко безумно трудна ще бъде тази задача, може би никога нямаше да започна. Като журналист

в *The Economist* имам работа на пълен работен ден, която трябва да върша, да не говорим за планината от материали, които трябваше да прочета за тази задача.

Нека още от самото начало да кажа, че тази книга е написана от журналист, а не от научен работник. В тематичните глави има оригинални репортажи, но по-голямата част от книгата разчита на забележителната ерудиция на учени, работили преди мен. Техният труд е напълно признат в бележките и библиографията, но нека тук добавя благодарностите си.

Трябва да отправя предупреждение относно статистиката. Историци като Ангъс Мадисън са се трудили усилено, за да изчислят размера на световната икономика в различни исторически етапи, а други са преглеждали щателно наличните данни и информация за цените, доходите и продължителността на живота. Неминуемо възможността за грешката е огромна, тъй като дори съвременните общества се затрудняват да определят правилно икономическите цифри. Така че представените тук данни са само приблизителна догадка за нивото на икономическия напредък (вж. Приложението за по-пълна информация по въпроса). Тъй като това е книга, посветена на целия свят, датите са отчетени според разделението „преди новата ера“ (пр.н.е) и „след новата ера“ (сл.н.е.) вместо „преди Христа“ или „след Христа“.

Благодаря на Ед Лейк и Андрю Франклин от *Profile Books* за това, че повярваха в идеята зад книгата и ме чакаха търпеливо да я завърша. Пол Форти ръководеше екипа за редакция и предпечатна подготовка, а Сюзан Хилън беше редактор експерт. Колегите ми от *The Economist*, начело със Зани Минтън Бедоус, Едуард Кар и Андрю Палмър, също проявиха търпение, докато работех по проекта. Същото важи и за многострадалните ми колеги в офиса Саймън Лонг и Хелън Джойс. Марк Джонсън помогна за организирането на пътуването ми до Азия и ме преведе със сигурна ръка през гръмотевична буря в Малайзия.

Допълнителни благодарности трябва да изкажа на тези, които изчетоха някои от главите и направиха полезни предложения: Джеф Кар, Тим Крос, Патрик Лейн, Чарлз Рийд, Калъм Уилямс и Саймън

Райт. Всички грешки, разбира се, са само мои, а не техни. Други герои бяха Алекс Селби-Бутройд, който направи графиките, и София Брадфорд и Зоуи Спенсър, които намериха снимковия материал.

Много хора ми помогнаха при пътуванията ми по света: Даниъл Брукър на гара „Гранд Сентръл“, Каролин Кацирубас във *Freight Farms* в Бостън, Шерил Лим в „Искандар Малайзия“*, Южен Тай на пристанището в Сингапур, рейнджърът Дъг Трийм на остров Елис, Шу Ян от Университета на Пенсилвания и Джон Йейтс от *AMRC* в Шефийлд.

Най-големи благодарности дължа на Санди и децата ми Хелън и Катрин за това, че ме изтърпяха през 30-те месеца на проучвания и писане. Съжалявам за всички уикенди, които не запълнихме с разходки в провинцията и ходене на кино. Санди направи множество полезни предложения и поправяше глупавите ми грешки. Колкото до Роза, котката, която седеше на клавиатурата в критични моменти – ти трябва да се засрамиш от себе си.

Филип Коган, април 2019 г.

---

* Коридор за развитие, включващ пет икономически зони, в южната малайзийска провинция Джохор. – Бел. прев.

ВЪВЕДЕНИЕ

Поривът да се търгува

Нека първо се замислим за малките неща. Например за най-тривиалната потребителска стока в дома ви – тубичка с паста за зъби. В пътуването ѝ до вашата баня са въввлечени хиляди хора и стотици процеси. Титановият диоксид, който избелва зъбите ви, трябва да бъде добит, вероятно от мини в Австралия или Канада. Калциевият карбонат, който действа като абразив, е извлечен от варовик, а ксантановата смола, използвана като свързващ агент, се получава от смилането на растения. На пастата за зъби в банята ми са изброени 17 различни съставки, без да броим пластмасата, от която е изработена самата тубичка. Всички тези материали трябва да бъдат транспортирани до завода, където се превръщат в готовата паста, и пакетирани в картонена опаковка с лого, което експерти са проектирали така, че да привлече погледа ви на рафта в супермаркета. След това продуктът е превозен с камиони до центрове за дистрибуция и накрая бива нареден по рафтовете от служителите в магазина.

След това се замислете за големите неща. Отидете до пристанището за контейнеровози Феликстоу в Съфолк, на източното крайбрежие на Англия, и ще попаднете в царство на гиганти. Когато аз отидох там, контейнеровоз на *Maersk*, дълъг около 400 метра, бе готов да отплава от дока. Палубата му беше пълна с метални контейнери, наредени по осем един върху друг. Под палубата имаше също толкова контейнери, колкото и над нея. Три крана, високи по 80 метра, седяха бездейно отстрани – работата им по товаренето бе приключила. До няколко седмици хиляди потребители ще използват стоките, дошли от някой от тези контейнери.

Световната икономика включва тази комбинация от малки и големи неща във всеки един ден. Въвлечените парични суми са толкова огромни – трилиони долари, – че е лесно да забравим, че става дума за стоките, които използваме във всекидневието си: храната, която ядем; дрехите, които носим; устройствата, които използваме. Няма човек, който да е икономически остров.

Около 90% от световната търговия се извършва с кораби. Във Феликстоу метални сандъци са натрупани покрай доковете докъдето поглед стига. В течение на един работен ден 2000 камиона пристигат, за да стоварят стоки за износ, и след това отново поемат на път, натоварени с вносни материали.

Пристанището има и три железопътни терминала, през които се превозват около половината от товарите. В края на една от линиите наблюдавах истинско постижение на инженерната магия, докато подемен железопътен траверс (единственият в страната) плъзгаше локомотив настрани. Това позволява да се обърне посоката на движение на влака и да се прикачи нов товар в края на друг коловоз. Тези малки триумфи на изобретателността са необходими, за да бъдат докарани стоките до вашия дом, а историческите им корени са дълбоки.

Огромни пристанища като Феликстоу са пръснати по целия свят. Дълбоководното пристанище на Сингапур е една от причините, заради които сър Стамфорд Рафълс* избира мястото за британска търговска база през 1819 г. Друга причина е стратегическото му местоположение – в югоизточния край на Малакския проток, между Малайския полуостров и Суматра. Всеки кораб, който възнамерява да плава от Индийския океан до Южнокитайско море, трябва да премине през протока. Днес пристанището е второто най-натоварено в света, а Сингапур е сред най-проспериращите страни на планетата благодарение на позицията си в сърцето на търговията и финансите на Азия**.

Транспортните контейнери изглеждат толкова еднообразно, че е трудно да се предположи какво има в тях. В Сингапур обаче е възмож-

---

* Сър Томас Стамфорд Бингли Рафълс (1781 – 1826) – британски колониален администратор, често наричан „Башата на Сингапур“. – Б. пр.

** Виж повече в „Сингапур и изграждането на съвременна Азия“ на Джийван Васагар, С., Сиела, 2023 г. – Бел. ред.

но да се хвърли поглед към стоките, които корабите всъщност пренасят. На кея са строени тойоти и хонди, произведени в Азия (напът към Европа), мерцедеси и беемвета, произведени в Европа (и напът към Китай), и пикапи *Mitsubishi*, напът към Близкия изток. Най-големите кораби могат да превозват до 8000 коли наведнъж, а през пристанището всяка година преминават 1,1 милиона автомобила.

Търговията, която се извършва през Феликстоу, Сингапур и десетки други пристанища всеки ден, поддържа хода на световната икономика. И е част от изключително сложна мрежа. Внасят се и се изнасят не само готови продукти, но и компоненти и суровини. В един айфон има екрани, направени в Япония и Южна Африка, и сензори, произведени в Тайван, както и други компоненти, изработени в Германия, Франция, Италия и Нидерландия. Тези части са създадени от суровини, които идват от Африка или Южна Америка, а цялото устройство е сглобено в Китай. И все пак айфонът се смята за типично американски продукт¹.

Хората търгуват от хиляди години. Това е нещо съвсем различно от споделянето, което в крайна сметка правят и дивите животни – прайд лъвовете си поделят плячката например. Различава се и от симбиозата – рибата прилепало яде паразитите по акулата, а в замяна акулата не я изяжда.

Търговията изисква съзнателно признаване на взаимноизгодната размяна. Ти имаш нещо, което аз искам; аз имам нещо, което ти искаш. Може би моето ябълково дърво ражда повече плодове, отколкото мога да изям, преди да са изгнили, а твоите кокошки снасят повече яйца, отколкото можеш да изядеш на закуска. Има смисъл да направим размяна. Този вид сделки, изглежда, са присъщи единствено на хората. Както великият икономист Адам Смит отбелязва: „Никой никога не е виждал куче честно и умишлено да разменя кокали с друго куче“. (Шимпанзетата все пак разменят грижи за храна, а при един експеримент на маймуни капуцини били дадени сребърни дискове като валута, които те използвали, за да си купят секс².)

На глобално равнище търговията е възможна, защото ресурсите са разпределени неравномерно. Някои райони на земното кълбо са

богати на минерали; някои разполагат със слънчевото време, което е необходимо за отглеждане на плодове или памук; други имат обширни равнини, където може да се отглежда пшеница. С течение на времето някои култури са се възползвали от уменията си да произвеждат глинени съдове, платове или занаятчийски стоки. Те правели това, в което са добри, и след това разменяли излишъка с други места, където хората били добри в направата или отглеждането на нещо друго.

Ранната търговия може да е започнала като взаимна размяна на дарове, както все още се прави в съвременното общество, когато празнуваме рождените си дни или носим вино, когато сме поканени на вечеря. С течение на времето тази размяна на дарове може би е станала по-систематична. И двете страни са осъзнали, че печелят от този процес. В случая с размяната на ябълки срещу яйца храната на всички става по-разнообразна. Постепенно това довело до специализация. По отношение на някои стоки се случило много бързо. Всяко средновековно село е имало ковач и обушар.

Същият процес води до възникването на пазари, каквито съществуват поне от времето на финикийците през второто хилядолетие пр.н.е. и биват откривани по целия свят, особено в малките градове. В основата на голяма част от търговията са фермерите, които изнасят излишните си стоки или добитък за продажба. За хората, извършващи специализирана дейност – продават вино например, – пазарите са жизненоважен начин да продават стоките си. А след като вече има пазар, купувачите сравняват цените. Този, който произвежда най-евтино, ще спечели. С времето това ще притисне търговците да станат „по-ефективни“ – да произвеждат повече стоки на по-ниска цена. Купувачи и продавачи трябва да постигнат единодушие не само за цената на стоката, но и за нейното качество, за мястото и времето на размяната, както и за вида и момента на плащането. Иновации като пазарите, борсите и финансовите инструменти улесняват този процес.

Търговията с далечни места също съществува от хиляди години. В законите на визиготите са споменавани *negociatiores transmarini* – отвъдморски търговци. През голяма част от историята обаче далечна-

та търговия е била както много скъпа, така и много рискована. Затова този тип търговия обхващал само малка част от икономиката, най-вече луксозни стоки като бижута, подправки или коприна. Повечето от нещата, които хората използвали, се произвеждали в близката околност.

Когато корабите станали по-големи, а навигацията – по-надеждна, станало възможно да се транспортират по-обемни стоки като дървесина, зърно или роби.

През последните два века търговията е преобразена от влаковете, параходите и двигателя с вътрешно горене. Така че тази книга отчасти е история за това как търговията се разширява и задълбочава в течение на хиляди години до такава степен, че трансграничната търговия вече обхваща над половината от всичко, което светът произвежда всяка година³. Световната икономика се сформира от сложното взаимодействие на конкуренция, държавна намеса, потребителски предпочитания и разпределение на природните ресурси. Промени ли се една част, не можем да сме сигурни как ще реагира останалата част от системата – нещо, което гласоподавателите трябва да помнят винаги когато политиките предлагат прости икономически решения.

Държавата

Търговецът, пътуващ по суша, можело да бъде обран от бандити или стоките му да бъдат конфискувани от управниците, през чиито владения преминава. Ако пътувал по море, се излагал на риск от бури и пирати. Древните хора са разбирали тези рискове и са прибегнали до диверсификация. Старозаветната книга на Еклесиаста съветва: „Хвърли хляба си по водата; Защото след много дни ще го намериш! Дай дял на седмина, и дори на осмина; Защото не знаеш какво зло ще бъде на земята“⁴.

Дори у дома търговците можело да се окажат в ситуация, в която местните власти решавали да конфискуват собствеността им. Такива неща определено са се случвали често в миналото, случват се и днес. Това обаче е игра с нулев резултат. Ако всяка година реколтата ти бива отнемана от местен бандит (или земевладелец), следващата го-

дина няма да си правиш труда да отглеждаш насаждения. Няма да има дългосрочен икономически растеж. Както пише черногледният философ от XVII век Томас Хобс: „При такива условия няма място за индустрия, защото плодовете ѝ са несигурни“⁵.

Необходимо било да възникнат съвременните държави, които защитават правото на частна собственост и мирното уреждане на споровете, за да може да започне икономическият растеж.

Съвременната държава осигурява съдилища, които гарантират, че договорите ще могат да бъдат изпълнени; че платените стоки ще бъдат доставени, а за доставените стоки ще бъде платено, както и че заплатите ще бъдат изплатени, когато работата е свършена. Бизнесите имат нужда от обществени пътища, за да доставят стоки; от училища, които да обучават работниците им; от болници, които да ги лекуват, когато са болни, и така нататък.

Съвременният политически дебат като цяло твърде често се изразява в стерилни спорове от рода на „капитализмът е зло“ и „държавната намеса е грях“. Всъщност успешните държави винаги са печелили от процъфтяващия частен сектор, а частният сектор винаги е печелил от инфраструктурата, осигурена от държавата. Дебатът е къде да се тегли чертата; как да се поделят отговорностите между частния и публичния сектор и за каква част от общия доход може да претендира държавата.

В хода на XX век разделителната линия се измества повече в посока на държавата, но този процес не следва единна посока. Отстъпления се наблюдават в Русия и Китай и дори в социални демокрации като Швеция. Първата и Втората световна война показаха, че в моменти на криза държавите имат нужда от икономическо планиране. Не е разумно обаче да се разчита на няколко плановици да предвидят бъдещето. Дори най-успешните предприемачи могат да бъдат подведени. Томас Уотсън, който над 40 години е президент на *IBM*, смятал, че в целия свят ще има пазар за едва пет компютъра⁶.

Така че тази книга е и разказ за това как правителствата, за добро или за зло, са въздействали върху икономиките през вековете. Мнозина авторитарни управници осъзнавали, че проспериращите търговци са добър източник на данъчни приходи, и заради това насър-

чавали търговията във и извън границите на страната си. В хода на последните два века правителствата поемат много по-широк кръг отговорности, предоставяйки грижи за старите, болните и безработните и опитвайки се да направляват икономиката така, че да ограничават както инфлацията, така и безработицата. За населението като цяло тази промяна е била нещо добро.

Финансите

Освен че търгували, предшествениците ни също така са вземали и давали пари назаем. Това също е форма на търговия. Ти имаш излишни пари. Аз имам нужда от пари, за да купя нова крава или да финансирам търговско пътуване. Ако моята инвестиция донесе печалба и ти платя лихва, и двамата печелим от начинанието.

Финансите играят много важна роля в икономиката. Те ни позволяват да управляваме разходите, които правим през живота си. Когато започваме да работим, имаме малко капитал и трябва да вземем пари назаем, за да си купим къща или потребителски стоки като коли. Когато сме на средна възраст и получаваме по-висока заплата, изплащаме дълговете и трупаме пари за пенсионирането си. Когато остареем, живеем от доходите от спестяванията си. Като цяло старите дават пари назаем на младите.

Компаниите обикновено трябва да вземат пари назаем, за да започнат да разширяват дейността си. Кредити са необходими, за да се финансира функционирането на правителството (държавите рядко събират от данъци толкова пари, колкото харчат за услуги).

Финансовият сектор действа като посредник при тези трансакции. Мениджърите на фондове и пенсионните схеми вземат спестяванията ни и ги инвестират в лихвоносни облигации или акции на компании. Застрахователните дружества инвестират премиите, които плащаме, за да застраховаме живота и собствеността си, а допълнителните приходи поддържат цената на застраховането ниска. Благотворителни дружества инвестират парите, които даряваме, а допълнителният приход, който получават, може да бъде използван за добри каузи.

Когато икономиките се развиват, финансовият им сектор обикновено става по-сложен и се използва от повече хора. При всичките недостатъци на съвременния финансов сектор (а те са много) си струва да се замислим за онези икономики, в които финансите са слабо развити, където гражданите не могат да получат достъп до финансиране, за да си купят собствен дом или да започнат малък бизнес. По-добрият финансов сектор може да е от полза. В Кения например възходът на *M-Pesa* – финансова система, която функционира посредством мобилни телефони, подобри живота на милиони хора, улеснявайки работата на малкия бизнес.

Изглежда, че е в природата на финансовите сектори да преминават през периоди на бурен растеж и спад. Хората имат нужда от увереност, за да отпускат кредити, и когато се изнервят, последващото свиване на кредитирането може да причини икономически хаос. В навечерието на кризата от 2008 г. финансовият сектор очевидно бе станал твърде голям за обувките си *Gucci*, което дестабилизира западните икономики.

Финансите са полезен слуга, но много лош господар.

Истинският смисъл на прогреса

Има една мисловна школа, която омаловажава икономическия растеж и манията по статистическите данни за брутния вътрешен продукт (БВП). В живота, разбира се, има и по-важни неща от стоките и услугите. За да разберем обаче как съвременните хора са облагодетелствани от икономическия растеж, нека се върнем 600 години назад, към ранния XV век.

Ако сте се родили в Европа през 1420 г., първата ви битка би била да оцелеете през първите година или две от живота си – смъртността в ранна детска възраст в този период е около 30%. Типичният европейски селянин през Средновековието е имал много малко мебели освен някой и друг стол, на който да седне (при това не става дума за тапицирани фотьойли), и сламеник, на който да спи (вероятно пълен с бълхи и въшки), нямал никакво лично пространство (всички спели заедно близо до огъня – единствения източник на топлина), разполагал

с малко домакински прибори (ножове, но не и вилици или лъжици), както и много малко светлина нощем (свещите били много скъпи).

Изборът на храна бил крайно ограничен и нямало хладилници, които да я опазят от разваляне. В предмодерен Китай над четири пети от цялата енергия, необходима на хората, идвала от просо, пшеница, ориз и царевича. Европейците оцелявали с черен хляб и зеленчуци, сготвени на яхнии и супи⁷. Месото и рибата били редки деликатеси. Заради лошото хранене хората били по-дребни, отколкото са днес. Нямало течаща вода, нито тоалетни с промиване. Всичката вода трябвало да се носи до дома, обикновено от жените, от селския кладенец или от реката. Колкото до развлеченията, не е имало печатни книги. И без това малцина можели да четат, а и много хора виждали лошо, защото като цяло нямало очила. Разбира се, не е имало радио, нито телевизия. Хората рядко перяли и имали малко дрехи.

Медицината и стоматологията били примитивни, така че тежко на този, който се разболеел. Жените трябвало да раждат по няколко деца, за да е сигурно, че едно или две ще стигнат до зряла възраст; всяка бременност обаче била хазарт с високи залози. Повече от една на всеки три жени умирали в детеродна възраст⁸.

Средната продължителност на живота била под 30 години. Ако къщата ви бъде обрана или нападната, не е имало полицейски отряди, които да ви защитят, нито пожарна служба, която да ви спаси, ако дървото или сламата в къщата се запалят.

Ако сте мъж, трудовият ви живот като цяло би преминал на собственото ви парче земя или на земята на стоящите по-високо в социалната йерархия. Ако сте жена, можело да ви вземат на работа като слугиня, докато станете достатъчно възрастна да се омъжите. В брака, освен да вършите домакинската работа, от вас би се очаквало и да допринасяте за отглеждането на реколтата или добитъка или може би да припечелвате малко пари с шиене или предене (от съответния глагол *spinning* идва и английската дума за неомъжена жена – *spinster*). Децата започвали да работят от ранна възраст. Повечето хора прекарвали живота си в рамките на няколко километра от мястото, където са се родили; пътищата били първобитни и не е имало влакове или самолети.

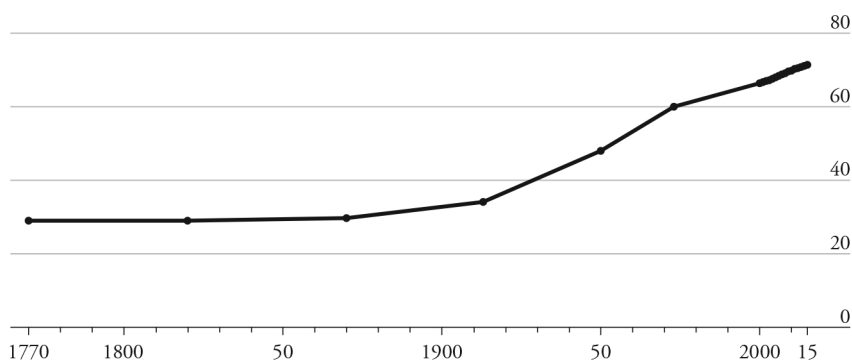
Имало, разбира се, и някои компенсации. Трудът не бил толкова интензивен, колкото е в нашето съвремие. Имало доста свободни дни, макар че това били по-скоро църковни празници, а не почивни дни – повечето хора, дори в богатите страни, едва през последните стотина години могат да си позволят да отидат някъде на слънце и да нощуват в хотели. Чувството за общност освен това вероятно е било по-силно, отколкото в съвременните общества.

И все пак взните силно се накланят в полза на съвременния начин на живот. Повече деца оцеляват до зряла възраст, порастват по-високи, по-добре образовани и имат много по-голям избор за това как да живеят живота си, отколкото биха имали в Средновековието. Имат и много по-голям шанс да умрат мирно в леглата си на стари години (вж. графиката). Тези преимущества не биха били постигнати без икономическия растеж.

Както изчислява Стивън Пинкър⁹, през 1800 г. в никоя страна по света средната продължителност на живота не е била повече от 40 години. Сега средният показател за света е около 70 години. Африканец, роден днес, може да очаква да живее толкова дълго, колкото европеец, роден през 30-те години на миналия век.

Живеем по-дълго

Средна продължителност на живота в световен мащаб, години

Източници: "Estimates of Regional and Global Life Expectancy, 1800–2001" by James C. Riley; C3O; Световна банка

През 2016 г. 4,2 милиона бебета са починали, преди да навършат една година¹⁰. Цифрата е ужасна, но през последните години тя непрекъснато намалява. През 1950 г. броят на починалите бебета е бил 14,4 милиона, а тогава световното население е било наполовина по-малко, отколкото е сега. През 1950 г. са родени около 97 милиона деца, докато през 2016 г. са били родени 141 милиона, така че коефициентът на смъртността в ранна детска възраст се е понижил от 15 на 3%.

Икономическият растеж освен това помага на всички слоеве на обществото. Проучване на развиващите се страни между 1981 и 1999 г. установява, че в страните с най-силен икономически растеж нивата на бедността спадат с 6,1% годишно, докато в страните с най-силно свиване на икономиката те скачат с 23%¹¹. Благодарение до голяма степен на „зелената революция“ делът на хората по света, които умират от недохранване, през последните 50 години е с 90% по-нисък, отколкото през първите седем десетилетия на ХХ век¹². Броят на хората, живеещи в „крайна бедност“, е намалял наполовина, или с 1 милиард души между 1993 и 2011 г. Делът на населението на развиващия се свят, живеещо в крайна бедност, е спаднал от 42 до 17% за същия период. Очакваната продължителност на живота в развиващите се страни се е увеличила от 50 години през 1960 г. до 66 години през 2011 г.¹³

Разбира се, не всичко в тази история е хубаво. Много хора са платили ужасяваща цена за икономическото развитие. Сред открояващите се примери са робите, транспортирани от Африка в Америка, коренното население, чиито земи са били отнети от европейските заселници, или работниците, загубили живота или здравето си в необезопасени фабрики, мини и строителни обекти. Техните истории също ще бъдат разказани.

Икономическите промени могат да доведат и до разрушаване на околната среда.

Това не е просто резултат от „капитализма“ – дума, която често се използва по много подвеждащ начин. Обезлесяването на Великденския остров в средата на миналото хилядолетие не се дължи на капитализма¹⁴. Мегафауната на Австралия (като гигантския вомбат),

която бива унищожена от древните обитатели на континента, не е била изтребена в преследване на печалба. Наистина същото може да се каже и за северноамериканския странстващ гълъб, чиито ята навремето можели да затъмнят небето, но който не се оказал достоен противник на фермерите с техните пушки. Една от най-големите екологични катастрофи на XX век се случи в Аралско море, което загуби три четвърти от обема си заради лошото управление, упражнявано от правителството на Съветския съюз в името на комунизма¹⁵. Човекът е ненаситен и разрушителен вид.

Но хората освен това са и изобретателни и могат да намират решения на проблемите, които създават. В Западния свят задименият въздух, който оставяше мръсни следи по сградите и създаде лондонския смог, до голяма степен вече е изчистен; реките вече не са толкова замърсени, че да се подпалват.

Рожби на необходимостта

Иновациите и технологиите са други две важни теми в тази книга. От съвременна гледна точка е лесно да се мисли, че технологичният напредък е свързан единствено с компютрите. Но много по-прости устройства са доказали, че са жизненоважни – плугът, водната мелница, секстантът. Изобретения са правени в течение на цялата история на човечеството. Това, което отличава съвременната ера, е скоростта, с която нововъведенията се разпространяват по света.

Икономическият растеж идва основно от два източника – от наличието на повече работници и от това тези работници да бъдат по-ефективни, в смисъл да произвеждат повече през всеки отработен час. Производителността може да бъде увеличена чрез сравнително прости устройства като т.нар. памучен джин на Илай Уитни – машина, която отделя семената и отпадъците от памучните влакна (макар че, стимулирайки производството на памук, това изобретение затвърждава робовладелската система в САЩ). Производството може да бъде засилено и чрез нови начини за организация на производствения процес като непрекъсваемата поточна линия, която позволява на Хенри Форд

да произвежда коли по-евтино. Финансови иновации като кредитните писма или юридически реформи като създаването на дружеството с ограничена отговорност позволяват на търговците по-спокойно да поемат рискове и да разширяват дейността си.

Може би най-важната сфера на иновации в икономическата история е земеделието. Томас Малтус, викарий от XVIII век, е прочут с мрачните си прогнози за опасностите, до които може да доведе увеличаването на населението. Той забелязва фундаменталния проблем на цивилизацията до този момент: възможностите за производство на повече храна са ограничени. Нови устройства като редосеялката може да са помогнали да се избегне „малтусианския капан“, както става известна тази теза, но също толкова важни са новите култури и новите системи за сеитбооборот, които увеличават производството.

Специализацията – разделянето на работата на отделни задачи, с отделни работници, всеки от които да се фокусира върху конкретна задача, често е ключът към увеличаването на производителността. Това е едно от основните прозрения в прочутата книга на Адам Смит „Богатството на народите“, а ползите от този подход са забелязани още в древността. В „Киропедия“, която е написана от Ксенофонт около 370 г. пр.н.е., се разказва, че в Персия „дори има места, където човек може да припечелва прехраната си само като поправя обувки, друг – само като съшива горните части, а трети не извършва никоя от тези дейности, а снажда отделните части на обувката. По необходимост този, който изпълнява специализирана задача, ще я свърши най-добре“¹⁶.

Широкият размах на историята

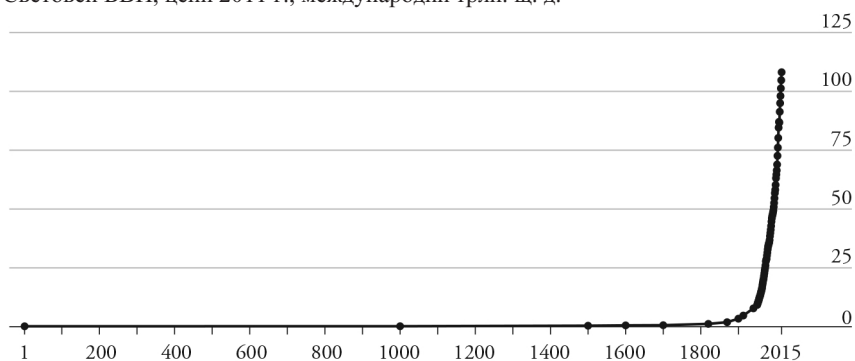
Тази книга е разказ за това как човечеството е преминало от размяната на храна и някоя и друга излишна брадва до развитието на съвременната икономика, която създава както огромните кораби в пристанището на Сингапур, така и възможността да получим достъп до голяма част от световното познание чрез устройство, побиращо се в дланта на едната ни ръка. Много от чертите, за които мислим, че

принадлежат на съвременната „капиталистическа икономика“ – размяната на стоки срещу пари; вземането и отпускането на кредити; предприятия, които се стремят към печалба; хора, които работят за заплати, – са съществували в продължение на хиляди години. Това, което се е променило през този дълъг период, е мащабът на операциите и броят на хората, които са ангажирани с тях.

Важен е кумулативният ефект от множеството промени, следващи една след друга. През XVII век например Великобритания изпитвала недостиг на дървесина. Това насърчило използването на въглища, които трябвало да се изкопават от дълбоки мини. Изпомпването на вода от мините било задача с първостепенна важност, което довело до създаването на парния двигател. Парните двигатели от своя страна били монтирани на релси като начин за придвижване на хора и товари. А железниците отворили Северноамериканския континент за търговия, която осигурила евтина храна за Европа и освободила европейските работници от селското стопанство да се насочат към промишлеността.

Голямото обогатяване

Световен БВП, цени 2011 г., международни трлн. щ. д.

Източник: *Maddison Project Database*

Процесът на икономическа трансформация обаче може да започне и от друга точка (например проучването на Африка от португалците през XV век) и да се развие по различна верига от причинно-следствени връзки.

Преминали сме от желязната епоха в информационната епоха, но този процес не е протекъл равномерно. Внезапното засилване на икономическия растеж, което се случва първо в Северозападна Европа, е наречено „Индустриална революция“, но то нито е внезапно, нито обхваща само индустрията. Терминът, който предлага Диърдра Маккроски – „Голямото обогатяване“, описва по-добре протеклото развитие (вж. графиката)¹⁷. Традиционният наратив, на който ни учат в училище, гласи, че този процес се случва във Великобритания около 1760 г. и включва поредица устройства като предачната машина на Харгрийвс* и парния двигател.

Но като куче, предъвкващо стар пантоф, историците не могат да се примирят с този наратив. Те твърдят, че признаци на по-бърз икономически растеж се появяват много преди 1760 г., докато същевременно безспорното преминаване към по-бърз темп на растеж става реално видимо едва в началото на XIX век. Още по-голям е дебатът около причините за Индустриалната революция и защо тя се случва в малко ъгълче на Европа, по-точно – във Великобритания. Защо не в Китай, който е водещата икономика в света през по-голямата част от писаната история? Обясненията варират от експлоатацията на колониите и търговията с роби, през по-добрите британски институции като конституционната монархия и съдилищата, които налагат спазването на правото на собственост, до търсене на причините в „културата“ (протестантите се отнасят по-благоклонно към бизнеса от католиците; във Великобритания се ценят повече „буржоазните“ занимания като усиления труд и търговията). Историците полагат толкова усилия да развенчаят алтернативните обяснения, колкото и да изградят своите собствени.

Авторът на тази книга клони към обяснението, което Агата Кристи дава на загадката в криминалния си роман „Убийство в Ориент

---

* Джеймс Харгрийвс е английски тъкач, дърводелец и изобретател, разработил предачната машина, наречена *Spinning Jenny*, която преди едновременно с 16 и повече вретена. – Б. пр.

Експрес“: всички са виновни. Фактът, че икономиките не успяват да постигнат устойчив растеж преди периода 1760–1820 г., е показателен за това колко трудна е била тази задача. Необходимо е било стечението на редица обстоятелства, които да тласнат Европа да поеме инициативата.

Всъщност би трябвало да говорим по-скоро за две революции вместо само за една.

В периода от 1820 г. до 60-те години на ХХ век това обогатяване се случва само в местата, за които мислим като за „Западния свят“: Северна Америка, Европа, Австралия и Япония. През последните 50 години обаче все повече държави успяват да се измъкнат от бедността, като се започне с азиатските „тигри“ като Южна Корея и Тайван и се стигне до гиганти като Китай и Индия.

Икономическата мощ се измества от Европа и Северна Америка, където се е задържала през последните три века, обратно към Азия. Донякъде това е „връщане към нормалното положение“, тъй като Близкият изток, Индийският океан и Южнокитайско море дълго време са сърцето на световната търговска система.

Много икономически промени, довели до дългосрочен просперитет, са срещали съпротива в краткосрочен план. Промяната означава, че някои дейности трябва да спрат, за да могат други да започнат, и това създава както губещи, така и печеливши.

В краткосрочен план оплакванията на губещите може и да вземат превес в дебата. Те губят работата си или заплащането им намалява и е разбираемо, че не са доволни. Печелившите пък обикновено са в единия от два лагера – това са или работниците на бъдещето, които ще намерят работа в новата система (освен това в момента те не са наоколо, за да лобират за каузата си), или потребителите, които ще получат известни ползи от по-ниските цени или по-добрите услуги.

Световната икономика вероятно отново ще се сблъска с този проблем през следващите няколко десетилетия, тъй като става възможно все повече работни места да бъдат заменени от работи или изкуствен интелект.

Тази книга ще бъде история на световната икономика с всичките ѝ недостатъци. Трябва обаче да помним колко далеч сме стигнали.

През първото хилядолетие от новата ера населението на света нараства едва с една шеста, а доходът на човек от населението намалява. През второто хилядолетие населението на света се увеличава почти 24 пъти, доходът на глава от населението се повишава 14 пъти, а БВП – цели 338 пъти¹⁸. Един от начините да проследим напредъка на човечеството е чрез източника ни на светлина. Докато хората преминават от лагерни огньовете към животинска мазнина, сусамово масло, свещи, китова мас, керосин и в крайна сметка – електрически крушки, източниците ни на светлина стават 143 000 пъти по-енергоефективни¹⁹. Казано по друг начин – през XIV век определено количество светлина е струвало около 12 000 пъти повече, отколкото сега²⁰.

Да се обясни развитието на съвременната икономика, е сложна задача. Един от начините за това е историята да се разказва в строго хронологичен ред. В икономическата история подборът на времевите периоди е дори по-произволен, отколкото при политическата история, която е осеяна с войни и революции. При хронологичното разглеждане на историята обаче има опасност да бъдат пропуснати огромните промени в отделни сфери, които са оформили световната икономика. Поради това в настоящата книга хронологията на места е прекъсвана от глави, които отделят внимание на развитието на най-важните явления в икономическата история като земеделието, енергията, производството, транспорта, имиграцията и технологиите, както и от глави, които разглеждат влиянието на централните банки и как се изчислява икономическата статистика.

Целта ми е читателят да разбере не само как се е развивала световната икономика, но и колко сложна и взаимносвързана е станала тя. Човечеството започва с прости инструменти като ножове и брадви, които мнозина биха могли да изработят. Сглобяването на дори най-обикновените съвременни предмети обаче е извън способностите на отделния човек. През 2008 г. Томас Туейтс се опитал да направи от нулата простиър тостер. Разглобявайки един, той открил 400 компонента, направени от 100 различни материала. След девет месеца и огромни усилия Туейтс конструирал елементарно устройство, кое-

то се разтопило пет секунди след като го включва. Малко хора биха успели да стигнат толкова далеч²¹.

Това е поучителен пример. Всекидневните предмети в дома ви – пастата за зъби, телевизорът и тостерът – са направени от материали, дошли от цял свят, и по някакъв начин над тях са работили хиляди хора, преди те да стигнат до входната ви врата. Тази книга ще разкаже историята за това как световната икономика е достигнала този етап, проправяйки пътя си от Северен Уелс, през гара „Гранд Сентръл“ и лабораториите на Бъркли, до заводите на Малайзия по огромната мрежа, която свързва планетата ни.